

‘Ze wilden van de feministen af!’

Ongehoorde stemmen in de strijd tegen meisjesbesnijdenis in Egypte

An Van Raemdonck

TVGN 18 (3): 311–327

DOI: 10.5117/TVGN2015.3.RAEM

Abstract

This article discusses the global campaign against female genital mutilation/cutting (fgm/c) within the context of Egypt and questions the marginalisation of certain forms of activism. Against the background of the development of transnational feminism, it argues that the ‘global campaign against fgm/c’ was successful and reached institutionalisation in the years 2000. The transition from early grassroots feminist activism toward a state-guided campaign was characterized by a more pragmatic and diplomatic approach. The article thus focuses on the political and social conditions that frame local activism and discusses the personal experiences and narratives of activists. The reception of the work of feminist icon Nawal El-Saadawi in the West, shows the obstacles a postcolonial author and activist encounters when wanting to be heard. Fieldwork interviews with prominent Egyptian activists against fgm/c in the 1990s point at similar difficulties. When attempting to express their vision, they found that the scope for challenging dominant gender ideologies narrowed down. The article concludes by arguing that a critical anthropology of development work and the transnational feminist movement offers methodological answers to the question of how marginalized postcolonial voices can be heard or represented.

Keywords: postkoloniaal feminisme, transnationaal feminisme, kritische theorie van ontwikkeling, feministisch activisme, meisjesbesnijdenis, Egypte

Deze bijdrage onderzoekt hoe Egyptische feministische stemmen ‘ge-framed’ en/of gemarginaliseerd worden in de globale campagne tegen meisjesbesnijdenis. Theoretici die kijken door een feministisch postkolo-

niale lens leverden een intussen welgekende kritiek op Westerse voorstellingen van de culturele praktijk en de rol van witte feministen in de globale campagne om meisjesbesnijdenis stop te zetten (Ahmadu, 2000; Njambi, 2004; Shell-Duncan, 2008; Shweder, 2005). Deze kritiek richtte zich vooral op een 'democratisch *deficit*', de stelling dat deze globale campagne niet werkelijk groeide vanuit Afrikaans verzet of ondersteund wordt door een meerderheid van de Afrikaanse bevolking, maar integendeel vertrok vanuit een oude koloniale tendens tot interventie als beschavingsmissie. De omslag in het discours van de globale campagne naar een universeel rechten-discours biedt een gedeeltelijk antwoord op deze kritiek.

Er is echter veel minder academische aandacht voor de kritiek van postkoloniale stemmen die zelf proberen om de praktijk onder de aandacht te brengen en stop te zetten. Onderzoeksthema's die onderbelicht blijven, zijn bijvoorbeeld: welke politieke omstandigheden en sociale structuren zijn gunstig voor lokaal activisme en welke omstandigheden werken dit eerder tegen. Hoe navigeren activisten *on the ground* tussen het globale en lokale niveau, welke postkoloniale stemmen vallen uit de boot en waarom. Dit artikel wil hierin bijdragen met een focus op Egypte. De centrale onderzoeksvraag is dan: wat zijn de politieke en sociale omstandigheden waarin lokaal activisme tot stand komt en welke vormen van marginalisering komen voor? Het artikel kijkt naar welke activisten van cruciaal belang waren, op welke manier zij marginalisering ervoeren en hoe dit door hen werd gekaderd. Het onderzoekt met andere woorden, hoe lokaal activisme tegen meisjesbesnijdenis ontstaat, groeit en zich ontwikkelt.

Methodologisch is de discussie gebaseerd op literatuurstudie en veldwerk. Mijn veldwerk bestaat uit tien diepte-interviews met activisten afgenomen tussen september 2012 en juni 2013, en analyse van *grey literature* geproduceerd door betrokken niet-gouvernementele organisaties (ngo's) en Verenigde Naties agentschappen. De tien respondenten werden geselecteerd op basis van de centrale historische rol die zij speelden in de jaren 1990. Zij waren de kernleden van de nationale *task force* tegen FGM en na de ontbinding van de task force zetelden sommigen in de Nationale Raad voor Jeugd en Moederschap (NRJM). Zij werden geïnterviewd over hun persoonlijk engagement en visies op de problematiek van meisjesbesnijdenis en genderongelijkheid in Egypte. Dit veldwerk vormt een onderdeel van mijn promotieonderzoek met de ruimere onderzoeksvragen naar de betekenissen van meisjesbesnijdenis in relatie tot religie in Egypte. Aan de hand van literatuurstudie en veldwerkresultaten wordt duidelijk welk engagement goed ontvangen wordt door de globale gemeenschap en welke stemmen eerder ongepast en ongehoord blijven.

Het eerste deel van dit artikel behandelt een historisch overzicht van transnationaal feminisme. Het thema geweld op vrouwen kwam centraal te staan in de jaren 1990 en 2000 en slaagde erin om vrouwenrechtenactivisten wereldwijd te verenigen. Meisjesbesnijdenis praktijken werden ondergebracht als een vorm van geweld op vrouwen en een schending van de rechten van het kind, maar hierover bestond (en bestaat) geen eensgezindheid. Feministisch postkoloniale kritiek is vervlochten met deze historiek en het geheel vormt daarom de nodige achtergrond voor het empirische gedeelte. De volgende twee delen behandelen de centrale onderzoeksvraag naar de politieke en sociale omstandigheden voor de ontwikkeling van lokaal, Egyptisch, activisme, en op welke manier processen van marginalisering plaatsvinden. Een kritische studie van de ontvangst van het werk van Egyptisch feministisch icoon Nawal El-Saadawi wijst op de obstakels waarmee El-Saadawi geconfronteerd werd als postkoloniale feministisch auteur om gehoord te worden door een Westers publiek. Veldwerkresultaten tonen andere vormen aan van marginalisering en van gewenste *framing* van activisme tegen meisjesbesnijdenis. Op basis van deze casus van Egyptisch activisme argumenteer ik tot slot in het laatste deel voor een kritische antropologie van ontwikkelingswerk en transnationaal feminisme als antwoord op de centrale vraag (van dit special issue) hoe processen van marginalisering van postkoloniale stemmen zichtbaar te maken.

Meisjesbesnijdenis wordt geweld op vrouwen

De internationale campagne tegen meisjesbesnijdenis kwam tot stand in de loop van de voorbije decennia en kent vandaag een absoluut hoogtepunt. Internationale agentschappen van de Verenigde Naties UNICEF en UNFPA maakten de strijd tegen besnijdenis tot een prioriteit, de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties aanvaardden voor het eerst in december 2012 een resolutie die de strijd aangaat tegen de praktijk en praktisch alle Afrikaanse staten voerden intussen nationale wetgeving in die de praktijk criminaliseert (Boyle, 2002). Wereldwijd wordt aandacht en middelen gemobiliseerd, maar toch was er geen eensgezindheid onder internationale vrouwenrechtenactivisten. Het kader voor discussie waarbinnen deze controversiële praktijk zijn opkomst maakte is het VN Decennium van Vrouwen (*UN Women's Decade*) dat doorging tussen 1975 en 1985 en de drie grote conferenties die in deze periode georganiseerd werden. Activisten waren verdeeld door politieke verschillen en uiteenlopende visies op

feminisme, en in het bijzonder op meisjesbesnijdenis. De delegaties van vrouwenrechtenactivisten in deze bijeenkomsten waren verdeeld volgens geopolitieke breuklijnen: het 'Westerse blok' hamerde op gelijkheid, het 'Oosterse blok' op ontwapening en vrede en het 'zuiderse blok' op ontwikkeling.

Op de Kopenhagen Conferentie van 1980 toonden feministen uit het Westen/Noorden grote belangstelling voor de praktijk en wensten het te veroordelen als een vorm van geweld op vrouwen. Dit werd toen verworpen door delegaties van het Zuiden met de argumentatie dat dit een voorbeeld was van Westerse imperialistische politiek (Joachim, 1999, p. 144-5). In de derde en laatste Conferentie in Nairobi dat het VN Decennium van Vrouwen afrondde in 1985, werd het thema *gender-based violence* officieel op de agenda geplaatst. Dit leidde ertoe dat het thema op tafel kwam van de prestigieuze Commissie betreffende de Status van Vrouwen (CSV), opgericht in 1947 en onderdeel van de VN Economische en Sociale Raad. De erkenning van de CSV was veelbetekenend en cruciaal op de weg naar internationaal engagement tegen geweld op vrouwen. Het gemeende privé karakter van het thema werd steeds minder een reden van bezwaar om na te denken over beleid (Joachim, 1999, p. 148-150).

Transnationaal feministisch activisme op het vlak van geweld tegen vrouwen en gender-based violence bereikte een hoogtepunt tijdens de Wereld Conferentie over Mensenrechten in Wenen in juni 1993, georganiseerd door de Verenigde Naties. Daar werden vrouwenrechten omschreven als een onlosmakelijk deel van de ruimere strijd voor de realisatie van mensenrechten. Enkele maanden later, in december 1993, werd het Verdrag inzake de Uitbanning van Geweld tegen Vrouwen (VUGV) (*Convention on the Elimination of Violence Against Women*) in New York goedgekeurd. Beide verklaringen worden nog steeds gevierd als een mijlpaal in het globaal engagement tegen ongelijkheid tussen mannen en vrouwen en in het bijzonder in de bestrijding van geweld tegen vrouwen. Wat verbazend was aan deze verdragen is dat het thema van geweld op vrouwen en vrouwenrechten niet langer werd weggezet als een sociaal-cultureel thema dat behoort tot de interne zaken en soevereine beslissingsfeer van natiestaten. Schendingen van vrouwenrechten, toegebracht door privé actoren, en dus niet-staatsactoren, worden voortaan ook beschouwd als schendingen van mensenrechten (Shell-Duncan, 2008, p. 227). Op dezelfde Conferentie in Wenen in 1993 werd meisjesbesnijdenis veroordeeld als een vorm van geweld tegen vrouwen. Het thema van meisjesbesnijdenis werd reeds eerder in de jaren 1970 en 1980 op de agenda van de Wereldsgezondheidsorganisatie (WGO) en UNICEF geplaatst. Toen verklaarden deze organisaties

zich niet bevoegd om zich hierover uit te spreken of tussen te komen bij onafhankelijke staten en werd het onderwerp binnen de interne nationale beslissings sfeer gesitueerd (Berkovitch & Bradley, 1994; Van Raemdonck, 2013; Shell-Duncan, 2008). Het definiëren van meisjesbesnijdenis als een vorm van geweld op vrouwen en een conceptualisering van vrouwenrechten als mensenrechten in 1993 was met andere woorden cruciaal om deze situatie te veranderen en de deur te openen voor globale actie en interventie.

Het verzet door Afrikaanse delegaties op de 1980 Kopenhagen Conferentie tegen het veroordelen van de praktijk door Westerse feministen had in de eerste plaats te maken met een verwerping van imperialistische (cultuur)politiek. Het voorstellen van dergelijke praktijken als barbaars en achterlijk, en het veroordelen van praktiserende culturen resoneerde sterk met het beschavingsdiscours uit de koloniale tijd. Dit zorgde ervoor dat sommige Afrikaanse vertegenwoordigers zich toen verzetten en dreigden op te stappen (Joachim, 1999, p. 145). Deze kritische houding werd gedeeld door sommige stemmen in de academische wereld. Antropoloog Richard Shweder bijvoorbeeld veroordeelde de campagne sterk en vond deze niet gedragen door de Afrikaanse bevolking maar door de internationale donors en een elite van mensen- en vrouwenrechtenactivisten (Shweder, 2005). Het impliciete en soms expliciete civiliserend discours nodigde hem uit om continuïteit te zien tussen de koloniale periode en de hedendaagse periode, waarbij vandaag dezelfde politieke machten (opnieuw in samenwerking met een groep – voornamelijk Westerse – vrouwenrechtenactivisten) aan zet zijn. Andere argumenten kritisch voor de campagne zijn bijvoorbeeld deze gebaseerd op het *insider/outsider* debat. Antropologen Fuumbai Ahmadu en Wairimu Ngaruiya Njambi bevragen het dominante, veralgemenend, discours van een globale campagne door te argumenteren dat slechts een minderheid van auteurs en onderzoekers ook zelf Afrikaanse besneden vrouwen zijn. Het feit dat vele toonaangevende auteurs 'outsiders' zijn (namelijk, niet-besneden niet-Afrikaanse auteurs), leidt volgens hen tot een Eurocentrische en tendentieuze perceptie van lichaam en geest, van vrouwenlichamen en seksualiteit (Ahmadu, 2000, p. 284; Njambi, 2004).

Het herformuleren van verzet tegen meisjesbesnijdenis praktijken ten eerste als een vorm van geweld tegen vrouwen en ten tweede als inbreuken tegen de rechten van de mens en van het kind, zorgen ervoor dat kritische vragen (zoals deze van Shweder, Ahmadu en Njambi) naar de ondersteuning en draagkracht van deze globale campagne onder de Afrikaanse bevolking, minder dwingend of relevant worden. Het gebruik van een rech-

tenddiscours in de campagne tegen FGC slaagde erin massaal verzet tegen de praktijk te mobiliseren. Een internationale consensus over het doel om FGC uit te bannen groeide naarmate een globaal mensenrechtendiscours steeds belangrijker werd en zijn weg vond naar nationale wetgeving, ook in Afrikaanse wetgeving en verklaringen tegen FGC (African Union, 2004a, 2004b; Boyle 2002; Shell-Duncan 2008, p. 229).

Het gebruikte discours onder tegenstanders van de praktijk wijzigde doorheen de jaren. Vooraleer een rechtendiscours in de jaren 1990 opgang maakte, werd de praktijk aanvankelijk benaderd vanuit een gezondheids-perspectief waarin werd gewezen op de vele risico's voor schade voor lichaam en geest. De benadering vanuit gezondheidsrisico's bleek vaak niet te helpen in educatieprogramma's tegen de praktijk omdat de uitvoering van de praktijk en de hiermee verbonden gezondheidsrisico's zeer moeilijk te veralgemenen zijn en de bevolking hiervan al vaak op de hoogte was (Shell-Duncan, 2008, p. 226). Een herformulering naar een rechten-discours voegde een morele dimensie toe aan de argumentatie van campagnevoerders. Deze claim van universaliteit (mensenrechten, vrouwenrechten, kinderrechten) staat dan tegenover opmerkingen van critici over de specificiteit van de verschillende praktiserende contexten en de problematiek van Westers gestuurde interventie. Tegelijk werden sommige kritische tegenwerpingen in acht genomen, zodat in de jaren 2000 een nuancering plaatsvond in het officiële campagnediscours. De term 'FGM', Female Genital Mutilation, werd aanvankelijk door activisten overgenomen in navolging van de Amerikaanse feministe en activiste Fran Hosken die een eerste standaardwerk schreef om de praktijken aan te klagen (Hosken, 1979). Terwijl internationale agentschappen van de Verenigde Naties deze term eerst overnamen, werd dit later door sommige organisaties genuanceerd tot 'FGM/C' of Female Genital Mutilation/Cutting. Door de term *cutting* toe te voegen, trachtte men een meer objectieve terminologie te hanteren die zich niet veroordelend uitspreekt en praktiserende gemeenschappen vervreemdt van het doel van de campagne (World Health Organization, 2008, p. 3, 22).

De evolutie van de globale campagne tegen meisjesbesnijdenis en de ontwikkeling van transnationaal feminisme is de achtergrond waartegen lokaal activisme zich afspeelt. De VN conferenties en verdragen zijn deel van het politieke kader waarbinnen lokaal activisme zich ontwikkelt. Hoe deze campagne er vervolgens uitziet op lokaal niveau wordt besproken in de volgende secties.

Welke stemmen blijven ongehoord? – Nawal El-Saadawi

Tegen de achtergrond van het transnationale activisme, kijken de volgende delen met een focus op Egypte naar de vraag hoe lokaal activisme tegen meisjesbesnijdenis ontstaat, groeit en zich ontwikkelt. Binnen de Egyptische context tracht ik deze vraag te beantwoorden aan de hand van een paar concrete cases: eerst het activisme van feministisch icoon Nawal El-Saadawi in de jaren 1970-1980 en ten tweede de Egyptische Nationale Task Force tegen meisjesbesnijdenis uit de jaren 1990.

De naam van Nawal El-Saadawi is onlosmakelijk verbonden met feministisch activisme en de strijd tegen meisjesbesnijdenis. Zij is een van de meest vertaalde Arabisch auteurs en haalt vaak als enige Arabische auteur anthologieën over feminisme of Afrikaanse literatuur (Amireh, 2000, pp. 216-218). Amal Amireh deed een studie naar de ontvangst en de framing van El-Saadawi door Westerse academici en niet-academici. Zij argumenteert hoe de Westerse context El-Saadawi's persona en boodschap gedeeltelijk herschreef als gevolg van stereotype voorstellingen van Arabische cultuur en vrouwenonderdrukking (Amireh, 2000, p. 215). El-Saadawi's eerste vertaalde boek uit het Arabisch, *al wajh al 'ary lilmar'a al 'arabiyya* (1977) verscheen in 1980 op de Europese markt in het Engels als *The Hidden Face of Eve: Women in the Arab World* en in 1982 in de Verenigde Staten. Dit boek verscheen in het Nederlands als *De Gesluierte Eva: Vrouwen in de Arabische Wereld* in 1980, vertaald uit de eerste Engelse versie. Een kritische analyse van de ontvangst van haar eerste werk in het Westen toont aan hoe El-Saadawi zich ertegen verzette dat media en activisten in het Westen haar werk interpreteerden binnen een kader dat verschillen tussen Westerse en Arabische vrouwen benadrukt. De vergelijking tussen de Engelstalige vertaling van de oorspronkelijk Arabische uitgave, de reviews die het boek kreeg en de tweede Engelstalige uitgave tonen hoe de tekst aangepast werd en het thema van meisjesbesnijdenis anders voorgesteld werd dan hoe El-Saadawi het aanvankelijk analyseerde.

In het voorwoord van de eerste Engelse vertaling (1980) en in verschillende interviews verzette el-Saadawi zich tegen de Westerse enge focus op de thema's seksualiteit en patriarchaat ten koste van thema's als sociaal-economische klasse en kolonialisme. Zij verzette zich tegen het 'sensationaliseren van marginale thema's in Kopenhagen', de eerder geïntroduceerde VN conferentie in 1980 waarin Westerse activisten de praktijk van meisjesbesnijdenis aanklaagden. El-Saadawi benadrukt de gelijkenissen tussen vrouwen wereldwijd en verklaarde dat alle vrouwen besneden zijn, zo niet fysiek dan wel 'psychologisch en op het vlak van onderwijs' (Ami-

reh, 2000, p. 220). In de tweede Engelstalige uitgave (1982), voor de Amerikaanse markt, werden aanzienlijke inhoudelijke wijzigingen aangebracht. De anti-imperialistische kritiek in het voorwoord is verdwenen; er is een focus op hoe religie als instrument wordt aangewend om vrouwen te onderdrukken en er is een groot verschil in de benadering van meisjesbesnijdenis. De eerdere veroordeling van activisten met een enge focus op de 'zogenaamde barbaarse praktijk' verdween en El-Saadawi beschrijft de praktijk zelf als barbaars. In beide Engelstalige uitgaves verdwenen twee hoofdstukken, 'De arbeid van vrouwen thuis' en 'Arabische vrouwen en socialisme', een cruciaal onderdeel van El-Saadawi's maatschappijkritiek en -visie. Er gebeurden ook toevoegingen waaronder een apart hoofdstuk getiteld 'Meisjesbesnijdenis', terwijl dit thema enkel summier behandeld werd in de openingsparagrafen van de oorspronkelijke Arabische uitgave. Volgens Amireh werd uitgerekend dit hoofdstuk vaak geciteerd en geïncorporeerd in cursussen in Amerikaanse universiteiten (Amireh, 2000, pp. 224-5).

Deze evolutie toont aan dat El-Saadawi zich aanvankelijk probeerde te wapenen tegen een ongewilde toe-eigening van haar denken (in het voorwoord van de eerste Engelstalige uitgave 1980), en het vervolgens zelf meer en meer toeliet om 'geframed' te worden in een kader van de bekende wij/zij (Oost-West/ongeciviliseerd-modern) dichotomieën. Amireh argumenteert dat men dit als een bewuste strategische handeling kan zien, als een compromis gemaakt door El-Saadawi dat haar toeliet om vervolgens wereldwijd gehoord en gepubliceerd te worden. Het is een voorbeeld van hoe Arabische/Afrikaanse intellectuelen en activisten onvermijdelijk worstelen om een evenwicht te bereiken tussen het articuleren van een eigen visie en het zich aanmeten van de juiste toon, taal, stijl en kader dat past in het dominante Westerse interpretatieve kader.

Feministisch socioloog en antropoloog Vicki Kirby wees in een gelijkaardige richting als Amireh in haar lezing van Afrikaanse activistische literatuur tegen de praktijk (Kirby, 1987). Kirby bespreekt het werk van Asma El-Dareer (El-Dareer, 1983) en Raqiya H.D. Abdalla (Abdalla, 1982), respectievelijk een Sudanese en Somalische auteur en beiden medische dokters die meisjesbesnijdenis behandelen. Hoewel het over verschillende landen gaat, valt het op dat de boeken ongeveer identiek zijn in hun gebruikte (gemedicaliseerde) argumenten, onderzoeksmethoden en bibliografieën. In het geval van deze sterk vergelijkbaar werken gaat het auteurschap van Afrikaanse vrouwelijke auteurs dan als een soort bewijs van nationale authenticiteit functioneren volgens Kirby (Kirby, 1987, p. 38). De Afrikaanse auteur wordt dan ontvangen als een authentieke postkoloniale

stem en een autoriteit als vertolker van de stem van haar stemloze landgenoten. Binnen de Egyptische context kan men dit vertalen naar de ontvangst van het werk van Nawal El-Saadawi als een autoritaire stem over de maatschappelijke status van vrouwen in Egypte. Het veelvuldig citeren van El-Saadawi en haar sterke aanwezigheid in anthologieën maakte haar inderdaad tot een iconisch figuur met wereldwijde bekendheid over het thema van de vrouwenstrijd in Egypte, en bij uitbreiding de gehele Arabische wereld. Haar strijd tegen meisjesbesnijdenis kwam centraal te staan in dit beeld.

De Egyptische task force, haar feministen en de staat

Apart van het werk van El-Saadawi ontwikkelde zich een bloeiend Egyptisch *grassroots* activisme in de jaren 1990. Dit deel bespreekt de eerder opgeworpen vragen over de ontwikkeling van lokaal, Egyptisch, activisme tegen meisjesbesnijdenis en de marginalisering van sommige stemmen. Het is gebaseerd op veldwerk interviews met tien prominente activisten, afgenomen in Cairo tussen september 2012 en juni 2013, literatuurstudie en analyse van grey literature geproduceerd door betrokken niet-gouvernementele organisaties (ngo's) en VN agentschappen.

De organisatie van de Internationale Conferentie over Bevolking en Ontwikkeling (ICBO) in Cairo in 1994 en het publieke debat in de nasleep ervan, slaagde erin het sociale taboe rond de praktijk van meisjesbesnijdenis en het stimuleren van grassroots verzet ertegen. In de aanloop naar de ICBO werden nieuwe nationale structuren opgezet als gevolg van overleg tussen internationale donors, de staat en activisten. Er werd een 'nationale task force tegen FGM' opgericht bestaande uit leden die al samenwerkten tijdens de jaarlange voorbereidingen voor de ICBO. Deze task force verenigde een gemengde groep activisten die elk op hun manier actief waren in het middenveld via thema's als gendernormen, man-vrouw relaties, reproductieve gezondheid en het lichaam (Seif Al-Dawla, 1999; Ford Foundation, 2009).

De task force werd ontbonden na vijf jaar, in 1999, door de coördinator Marie Assaad. Vanaf 2000 werd het thema opgenomen in nationale beleidsorganen om een nationaal plan te ontwikkelen tegen meisjesbesnijdenis. Dit werk kreeg een plaats toebedeeld binnen de Nationale Raad voor Jeugd en Moederschap (NRJM), voorgezeten door toenmalige first lady Suzanne Mubarak, en werd uitgevoerd door twee voormalige leden van de task force. Dit betekende dat het project van de strijd tegen meisjes-

besnijdenis sinds 2000 zich voortaan afspeelde binnen het kader van de staat. Marie Assaad motiveerde deze stap in een interview door de veel grotere reikwijdte en armslag dat de campagne verkrijgt met staatsteun dan wanneer het slechts activisme in het middenveld zou blijven (Assaad, 24-11-2012). De steun van de NRJM en haar invloed bij de ministeries bleef inderdaad niet zonder gevolgen. Een eerste nationaal plan werd in praktijk gebracht in 2003 en in 2008 werd de Kinderwet geamendeerd waardoor meisjesbesnijdenis gecriminaliseerd werd (Barsoum, Rifat, El-Gibaly, Elwan & Forcier, 2010). Niet alle leden van de task force steunden de beslissing om de overgang te maken van activisme gesitueerd in het middenveld (en getolereerd door het regime) naar beleid geformuleerd binnen het kader van het regime. Sommige voormalige leden plaatsten vraagtekens bij de genomen koers. Een van de meest actieve kernleden van de toenmalige task force, Amal, betreurde deze evolutie heel sterk, voornamelijk omdat het leidde tot haar persoonlijke uitsluiting. Zij argumenteerde dat de twee voormalige task force leden die werden toegelaten om aan het thema te werken binnen de Raad Nationale Raad voor Jeugd en Moederschap (NRJM) “streng geselecteerd” waren:

Die vrouwen die tijd en inspanningen hebben geleverd om vrijwillig de task force op te bouwen en sterk te maken, wij werden nooit uitgenodigd op de nationale conferenties georganiseerd door de NRJM. De feministen werden niet uitgenodigd. Ze wilden van de feministen af, om het kortaf te zeggen (Abdel-Hady, 20-9-2012).

Haar onvrede ging over de uitsluiting waarmee zij en anderen te maken kregen als feministisch activisten nadat het thema van de campagne tegen meisjesbesnijdenis overgebracht was naar het staatsniveau. De personen die wel geselecteerd werden hadden een ander profiel en waren bereid om binnen het kader van de staat zich uitsluitend toe te leggen op de campagne tegen meisjesbesnijdenis. Het werk van de task force was ontstaan als een groep vrijwilligers die een omgeving creëerden (vaak in de woonplaats van de coördinator Marie Assaad) met ruimte voor discussie over algemene maatschappijkritiek en genderanalyse (Assaad, 24-11-2012). Nadat de staat het thema van meisjesbesnijdenis opnam, benaderde de NRJM de campagne op een meer geïsoleerde, pragmatische en doelgerichte manier, zonder een bredere maatschappijkritische lens. Amal sprak haar ongenoegen uit over het beëindigen van dit activistisch initiatief (de task force) dat werkte op basis van vrijwillige engagement:

het leiderschap [van de task force] dacht dat de staat [het thema] een sterke duw zou geven, maar ik ben het daarmee niet eens. Ik geloof hier niet in, de staat geeft geen grote duw tenzij iemand hen duwt, en dat deden we met de task force. Je hebt geen garantie op een minister die pro [campagne tegen fgm] is (Abdel-Hady, 20-9-2012).

Zij is overtuigd van het belang van het middenveld in het beïnvloeden van beleidsmakers. Volgens haar is een vrijwillig activisme – gesitueerd in het middenveld – noodzakelijk om deze problematiek aan te kaarten en zij meent dat maatschappelijk verandering van daaruit moet aangezet en voortgeduwd worden, niet van bovenaf. In het werk van de Nationale Raad voor Jeugd en Moederschap werd meisjesbesnijdenis onderwerp van zeer concrete actieprogramma's, werd activisme omgeuild voor diplomatie en genderkritiek voor een pragmatische focus op de eliminatie van de praktijk.

Een tweede narratief van een voormalig lid van de task force, Siham, behandelt een andere vorm van marginalisering. Siham werd geleidelijk aan uitgesloten van verdere campagne activiteiten omdat haar vorm van activisme niet strookte met de visie van de meerderheid in de task force en met de visie van de donor-organisaties die activiteiten financierde. Volgens haar analyse moet de strijd tegen meisjesbesnijdenis noodzakelijkerwijze gepaard gaan met het streven naar afschaffing van jongensbesnijdenis. Hoewel zij hierin niet alleen stond, was zij het meest uitgesproken en passioneel in deze overtuiging:

Gender gaat over 'body politics', beiden gaan onvermijdelijk samen. De patriarchale samenleving wil een beeld creëren van mannelijkheid en vrouwelijkheid waarop genderrollen gebaseerd zijn. Zowel jongens-als meisjesbesnijdenis zijn daar deel van (Abdel-Salam, 25-9-2012).

Haar verzet tegen onderdrukkende gender constructies houdt bijgevolg in dat beide culturele gebruiken van besnijdenis beter afgeschaft worden. Zij vindt het zinloos zich alleen te richten op meisjesbesnijdenis. Tijdens de loop van activiteiten van de task force werd haar afwijkende mening eerst getolereerd want discussie werd verwelkomd en eerder gezien als een vruchtbare bijdrage. Geleidelijk waren er meer gelegenheden waar haar standpunt niet geapprecieerd werd.

De task force had vele activiteiten en een van hen was het land rondtrekken om mensen te informeren, om ngo's te bezoeken en te spreken met mensen. Telkens wanneer ik met mensen erover sprak vroegen ze mij 'wat is het probleem, jongens worden toch ook besneden? Dus waarover heb je het dan?'. Dus las ik meer over MGM (Male Genital Mutilation) en ik stond voor de keuze tussen twee beslissingen: of ik lieg de mensen voor zoals alle Egyptische feministen doen en vertel hen 'nee, FGM is slecht maar MGM is goed want het voorkomt ziektes', of ik vertel hen de waarheid. Ik besloot om de waarheid te vertellen, want we weten dat om ons leven te verbeteren moeten we kennis niet voor onszelf houden. Dus waren zij tegen mij en zeiden 'jij vernielt ons werk'. Ik werd zwaar aangevallen en het eindigde ermee dat ik werd uitgesloten, zij wilden niet dat ik me uitsprak tegen MGM (Abdel-Salam, 25-9-2012).

Behalve deze onenigheid met andere activisten, was de donorgemeenschap een ander pijnpunt voor Siham. Op bijeenkomsten waar zij het woord nam en sprak over de schadelijke effecten van alle vormen en gradaties van besnijdenis voor zowel jongens en meisjes, werd zij gevraagd hierover niet te spreken, gezien dat het doel van de bijeenkomst niet was en gezien de donorfondsen slechts een activiteit over meisjesbesnijdenis financierden (Van Raemdonck, 2013; Abdel-Salam, 25-9-2012). De discussie van beide cases van vooraanstaande Egyptische activisten tegen meisjesbesnijdenis – El-Saadawi's ontvangst in het Westen en de lokale representatiepolitiek onder de activisten van de Egyptische task force in de jaren 1990 – tonen aan hoe feministische activisten moeten navigeren tussen verschillende actoren: de staat (een autoritair regime), eigen landgenoten (het lokale middenveld) en vertegenwoordigers van de internationale gemeenschap (zoals VN bijeenkomsten, donorfondsen, Westerse activisten). De focus lag hierbij op de manieren hoe de combinatie van deze actoren leidt tot de marginalisering van bepaalde stemmen.

Kritische antropologie van ontwikkelingswerk en transnationaal feminisme

Het activisme tegen meisjesbesnijdenis is bij uitstek een voorbeeld van transnationaal feministisch activisme, gekenmerkt door akkoorden gesloten op Verenigde Naties conferenties, in het Westen gesitueerde financiële donororganisaties en de ontwikkeling van lokale ngo's. Concrete campagnes worden doorgaans geïnitieerd en gefinancierd door internationale fondsen of agentschappen en uitgevoerd door lokale ngo's of nationale

officiële instanties. Zij vallen bijgevolg onder de bredere noemer van ontwikkelingswerk. Binnen de antropologie van ontwikkelingswerk en globalisering blijven transnationale sociale bewegingen een eerder onderbestuurd domein (Edelman & Haugerud, 2005, p. 22) en dit geldt zeker voor de transnationale feministische beweging. Centrale vragen hierin zijn hoe globale gender politiek gevormd wordt (Grewal, 2005; Joachim, 1999; Shell-Duncan, 2008), welke globale-lokale interacties hierin meespelen en wat de rol van natiestaten hierbij zijn (Boyle, 2002; Merry, 2001; Gradszkova & Sanders, 2015). Door te focussen op de ontwikkeling van lokaal activisme tegen meisjesbesnijdenis in Egypte, wil ik argumenteren voor een kritische antropologie van ontwikkelingswerk en van de manieren waarop transnationaal feminisme opereert. Methodes als diepte-interviews en participerende observatie stellen in staat om op een micro-niveau te kijken naar de betekenis van beslissingen die gevormd worden tussen het internationaal en het lokale niveau. Een antropologische focus op het micro-niveau van het individu vormt een noodzakelijke aanvulling bij een macro-analyse van machtsstructuren en -relaties (Bradley, 2011, p. 43) en stelt in staat om processen van marginalisering zichtbaar en hoorbaar te maken.

Kritisch onderzoek naar transnationaal feminisme en haar marginaliserende effecten werden in de eerste plaats geformuleerd vanuit de hoek van postkoloniaal feminisme. Uma Narayan en Chandra Mohanty bekritiseerden vooraanstaande Amerikaanse tweede golf feministen omwille van de manier waarop zij 'hun' feminisme willen globaliseren. Hierbij werden culturele tradities 'in de Derde Wereld' veroordeeld als vrouwonvriendelijk op een manier die sterk aansloot bij het oude koloniale en racistische discours. Narayan stelt dat een transnationaal of globaal feminisme niet gebaat is met Westerse feministen die historisch onjuiste en politiek gevaarlijke beelden ophouden van 'tradities in de Derde Wereld' (Narayan, 1997, p. x). Narayan's woorden resoneren met de vroege bekommernissen die Nawal El-Saadawi uitte. Zij wilde vermijden dat haar kritiek begrepen werd volgens heersende kaders die het Westen tegenover het Oosten stelt. Een stereotiepe en oriëntalistische lezing van haar kritiek zou niet alleen historisch onjuist zijn maar ook een politiek van imperialistische interventie dienen. Ook de activistes van de Egyptische task force in de jaren 1990 wilden vermijden dat het thema geïsoleerd van de ruimere politieke en socio-culturele context behandeld werd. Zowel El-Saadawi als de task force leden benaderden het thema van meisjesbesnijdenis als een onderdeel van hun bredere maatschappijkritiek en analyse van heersende gender ideologieën. El-Saadawi stelde in het voorwoord van de eerste Engelse uitgave van haar boek *The Hidden Face of Eve* (1980) het volgende:

Ik ben het oneens met die vrouwen in Amerika en Europe die concentreren op thema's als meisjesbesnijdenis en dit afschilderen als bewijs van de ongewone en barbaarse onderdrukking waar enkel Afrikaanse en Arabische vrouwen worden aan blootgesteld. Ik ben het oneens met alle benaderingen die deze problematiek afzonderlijk behandelen. (El-Saadawi 1980, p. xiv).

Chandra Mohanty schreef baanbrekend werk met haar welbekend essay 'Under Western Eyes' waarin zij problematische universaliserende vooronderstellingen van tweede golf (en sommige huidige) feministen bekritiseert en zich verzet tegen het objectiveren en homogeniseren van vrouwen buiten het Westen (Mohanty, 1988). In een latere tekst trachtte zij het zogenaamde 'Derde Wereld' feminisme te karakteriseren als een onvermijdelijk politiek project. De banden tussen een feministische, antiracistische en nationale bevrijdingsstrijd zijn namelijk enorm hecht en complex, in tegenstelling tot westers feminisme (Mohanty, 2003, p. 52). In een herziening van 'Under Western Eyes' in 2003 verdiept zij haar originele kritiek en pleit voor een antikapitalistische feministische transnationale solidariteit en het dekoloniseren van kennisproductie.

Feministisch activisme en engagement tegen meisjesbesnijdenis was voor El-Saadawi en sommige task force leden inderdaad een onvermijdelijk politiek project. Een dergelijke benadering was mogelijk in de jaren 1990 bij de start van de internationale aandacht voor het thema. Toen de internationale aandacht (en politieke druk) steeds groter werd en de Egyptische staat besloot om een nationaal plan op te zetten in 2003, werd activisme omgeruild voor diplomatie en pragmatiek. De campagne tegen meisjesbesnijdenis werd voortaan gevoerd binnen het kader van de staat, gekenmerkt door een autoritair regime. De haat voor dit regime door de eigen bevolking was echter groot, zoals zo duidelijk zou blijken in de protesten van 2011 en de omverwerping van ex-president Mubarak. Onder het Mubarak-regime werd de globale campagne in Egypte geïnstitutionaliseerd binnen de Nationale Raad voor Jeugd en Moederschap (NRJM).

De institutionalisering van de transnationale feministische beweging – in een context van ontwikkelingswerk en globalisering – werd geanalyseerd door feministische theoretici als Inderpal Grewal en Frances Hasso. Hasso beschouwt internationale maatstaven zoals de "Human Development Index" en het discours van globale vrouwenrechten als deel van transnationale feministische 'governmentalities' (Hasso, 2009, p. 68). Zij beroept zich daarbij op Foucault's concept van 'governmentality' (Foucault, 2006) met de toevoeging van het 'transnationale' door James Ferguson en Akhil Gupta tot 'transnationale governmentalities' (Ferguson &

Gupta, 2005). Zij past een Foucauldiaanse analyse toe op de transnationale feministische beweging en argumenteert dat deze beweging resulteerde in een vorm van regelgeving, regulatie en normalisering van ongelijkheden tussen vrouwen. De vele verdragen, studies en meetinstrumenten die ontwikkeld werden binnen het domein van gender en ontwikkeling leidden volgens haar niet tot een verbetering van de situatie van vrouwen wereldwijd, maar zijn slechts een poging tot regulatie ervan. Zij bevorderen en promoten sommige opvattingen van vrijheid en verandering en ontmoedigen andere (Hasso, 2009, p. 68).

Feministisch politicologe Niamh Reilly aan de andere kant ontwikkelde een positieve visie op het discours van universele vrouwenrechten en de successen van de transnationale vrouwenbeweging. Reilly ziet de ‘Globale campagne voor de mensenrechten van vrouwen’ als een werkelijke globale campagne die noord-zuid en west-oost verdelingen overstijgt. Deze campagne had het thema van geweld tegen vrouwen als gemene deler, met meisjesbesnijdenis als onderdeel van deze koepelterm. Reilly verdedigt het mensenrechtendiscours als een werkelijk emancipatorisch discours waarmee vrouwen wereldwijd instemmen. In de vorm van *feminist advocacy* tegenover natiestaten en intergouvernementele organisaties moet, volgens Reilly, op deze manier verder gebouwd worden (Reilly 2008, pp. 3-4). Dus waar Hasso en Grewal vooral de politieke macht van regulerende verdragen en gecentraliseerde globale agentschappen aan het werk zien en werkelijke verbetering voor vrouwen wereldwijd betwijfelen, ziet Reilly wel eerder ruimte voor processen van dialoog en geleidelijke vooruitgang.

Conclusie

Het grote succes van de globale campagne tegen meisjesbesnijdenis leidde inderdaad tot een wereldwijde institutionalisering van beleid, regelgeving en wetgeving in een spoedtempo. De druk op staten vanwege intergouvernementele organisaties om wetgeving en beleid te ontwikkelen om de praktijk van meisjesbesnijdenis uit te bannen, werd gevoeld door de meeste Afrikaanse staten en leidde tot een golf van wetgeving in de jaren 2000 (Boyle, 2002). We zagen dat dit in het geval van Egypte leidde tot de ontwikkeling van een nationaal actieplan en de incorporatie van bestaande activistische expertise. Deze stap had als gevolg dat bestaande vormen van grassroots feministisch activisme en engagement uitgesloten werden ten voordele van een meer pragmatische aanpak van meisjesbesnijdenis. Activistes die naast meisjesbesnijdenis ook de heersende gende-

rideologie willen uitdagen of er uitgesproken politiek dissidente visies op nahouden, hebben geen plaats in de bestaande institutionalisering. De Egyptische campagne kreeg met andere woorden een sterke impuls sinds de officiële staatsteun en boekte hiermee succes, een vooruitgang die ook critici niet kunnen contesteren.

Literatuur

- Abdalla, R. H. D. (1982). *Sisters in affliction*. London: Zed books.
- Abdel-Hady, A. (20-9-2012) /Interviewer: Author.
- Abdel-Salam, S. (25-9-2012) /Interviewer: Author.
- African Union (2004a). *Protocol to the African charter on human and people's rights on the rights of women in Africa*. Mozambique.
- African Union (2004b). *Solemn declaration on gender equality in Africa*. Addis Ababa, Ethiopia.
- Ahmadu, F. (2000). Rites and wrongs: An insider/outsider reflects on power and excision. In B. Shell-Duncan & Y. Hernlund (Eds.), *Female "circumcision" in Africa: Culture, controversy and change* (pp. 283-312). Boulder: Lynne Rienner publishers.
- Amireh, A. (2000). Framing Nawal El Saadawi: Arab feminism in a transnational world. *Signs*, 26 (1), 215-249.
- Assaad, M. (24-11-2012) /Interviewer: author.
- Barsoum, G., Rifat, N., El-Gibaly, O., Elwan, N. & Forcier, N. (2010). Toward FGM-free villages in Egypt. A mid-term evaluation and documentation of the FGM-free village project. In the population council. Cairo.
- Berkovitch, N. & K. Bradley (1994). The globalization of women's status: Consensus/dissenus in the world polity. *Sociological perspectives*, 42(3), 481-498.
- Boyle, E. (2002). *Female genital cutting: Cultural conflict in the global community*. New York: Johns Hopkins university press.
- Bradley, T. (2011). *Religion and Gender in the developing world*. New York: I.B. Tauris.
- Edelman, M. & Haugerud, A. (Eds.) (2005). *The anthropology of development and globalization. From classical political economy to contemporary neoliberalism*: Wiley-Blackwell.
- El-Dareer, A. (1983). *Woman, why do you weep?* London: Zed books.
- Ferguson, J. & Gupta, A. (2005). Spatializing States: Toward an ethnography of neoliberal governmentality. In J.X. Inda (Ed.), *Anthropologies of modernity: Foucault, governmentality, and life politics* (pp. 105-131). Malden, Mass.: Blackwell.
- Ford Foundation, Cairo Office (2009). Letting flowers bloom. The growth of reproductive health efforts in Egypt. Cairo.
- Foucault, M. (2006). Governmentality In A. Sharma & A. Gupta (Eds.), *The anthropology of the state: a reader* (pp. 131-143). Malden, Mass.: Blackwell.
- Gradskova, Y. & Sanders, S. (Eds.) (2015). *Institutionalizing gender equality. Historical and global perspectives*: Lexington books. *Forthcoming*.
- Grewal, I. (2005). *Transnational America*, Durham & London: Duke university press.
- Hasso, F. (2009). Empowering governmentalities rather than women: the Arab human development report 2005 and Western development logics. *International journal of Middle East studies*, 41, 63-82.
- Hosken, F.P. (1979). *The Hosken report: genital and sexual mutilation of females*: Lexington, Mass: Women's international network news.

- Joachim, J. (1999). Shaping the human rights agenda: The case of violence against women. In Meyer, M.K. & E. Prügl (Eds.), *Gender politics in global governance*: Rowman & Littlefield Publishers.
- Kirby, V. (1987). On the cutting edge: Feminism and clitoridectomy. *Australian feminist studies*, 2 (5), 35-55.
- Merry, S.E. (2001). Rights, religion and community: Approaches to violence against women in the context of globalization. *Law & society review*, 35(1), 39-88.
- Mohanty, C.T. (1988). Under western eyes: Feminist scholarship and colonial discourses. *Feminist review*, 30, 61-88.
- Mohanty, C.T. (2003). *Feminism Without Borders. Decolonizing theory, practicing solidarity*. Durham & London: Duke university press.
- Narayan, U. (1997). *Dislocating cultures. identities, traditions and third-World feminism*. New York: Routledge.
- Njambi, W.N. (2004). Dualisms and female bodies in representations of African female circumcision. A feminist critique. *Feminist Theory*, 5(3), 281-303.
- Seif Al-Dawla, A. (1999). The political and legal struggle over female genital mutilation in Egypt: Five years since the ICPD. *Reproductive health matters*, 7(13), 128-136.
- Shell-Duncan, B. (2008). From Health to Human Rights: Female genital cutting and the politics of intervention. *American anthropologist*, 110(2), 225-236.
- Shweder, R. (2005). When cultures collide: Which rights? Whose tradition of values? A critique of the global anti-FGM campaign. In Eisgruber, C.L. & A. Sajo (Eds.), *Global justice and the bulwarks of localism*. Leiden: Martinus Nijhoff publishers.
- Van Raemdonck, A. (2013). Egyptian activism against female genital cutting as catachrestic claiming. *Religion and gender*, 3(2), 222-239.
- World Health Organization, (2008). Eliminating female genital mutilation. An interagency statement UNAIDS, UNDP, UNECA, UNESCO, UNFPA, UNHCHR, UNHCR, UNICEF, UNIFEM, WHO.

Over de auteur

An Van Raemdonck is doctoraatstudent, Aspirant bij het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen (FWO) en verbonden aan het Onderzoekscentrum voor Cultuur en Gender in de vakgroep Talen en Culturen aan de Universiteit Gent.

